

סימן נ

חיוב נשים בשמייעת פרשת זכור

שאלה:

האם נשים חייבות במצוות "זכור"? האם הן חייבות לבוא לבית הכנסת כדי לשמוע קריאת זכור מתוך ספר תורה ובציבור?

תשובה:

א. דעת הפוסקים

השו"ע (או"ח סימן תרפ"ה סעיף ז') כתב: "יש אומרים שפרשת זכור ופרשת פרה אדומה חייבים לקוראם מדאורייתא. לפיכך בני הישובים שאין להם מנין צריכים לבוא למקום שיש מנין בשבתות הללו, כדי לשמוע פרשיות אלו שהם מדאורייתא. הגה: ואם אי אפשר להם לבוא, מ"מ יזהרו לקרותם בנגינתם ובטעמם".

מדברי השו"ע משמע שצריך לקרוא מתוך ספר תורה ובמניין, וכך פסק גם במפורש באו"ח סימן קמ"ו סעיף ב': "ולקרות שנים מקרא ואחד תרגום בשעת קריאת התורה שרי, וכל זה אינו עניין לפרשת זכור ופרשת פרה שהם בעשרה מדאורייתא שצריך לכוון ולשמעם מפי הקורא".

השו"ע והמשנ"ב סתמו ולא פירשו את דינן של הנשים במצווה זאת, אך 'כף החיים' (סימן תרפ"ה ס"ק ל) כתב: "נשים אין חייבין לשמוע פרשת זכור, כמ"ש הרב

'למודי ה' דף עד, יעו"ש".

השאלה הנשאלת היא מה המקור לפטור נשים ממצווה זאת, הרי לכאורה מצווה זו אינה תלויה בזמן מסוים, ואם כן איננה בכלל מצוות עשה שהזמן גרמן שנשים פטורות מהן!

אכן הפוסקים שפטרו נשים הסתמכו על דעת 'החינוך' (מצווה תר"ג) שכתב: "ונוהגת מצווה זו בכל מקום ובכל זמן, בזכרים, כי להם לעשות המלחמה ונקמת האויב, ולא לנשים".

פוסקים רבים תמהו על דברי 'החינוך' הללו, ובראשם ה'מנחת חינוך' (שם), שהרי מבואר בגמרא בסוטה (מד ע"ב) שבמלחמת מצווה הכול יוצאים, אפילו כלה מחופתה, ומלחמת עמלק היא מלחמת מצווה! לכן הסיק ה'מנחת חינוך' שכל ישראל חייבין במצווה זו, כמו בכל מצוות עשה שאין הזמן גרמא.^א

למעשה נחלקו הפוסקים בדבר זה. יש שחייבו גם את הנשים ללכת לבית הכנסת ולשמוע קריאת פרשת זכור, וביניהם שו"ת 'בנין ציון החדשות' (חלק ב סימן ח) בשם הגאון הרב נתן אדלר, רבו של החתם סופר, שהקפיד שאפילו המשרתת תלך לשמוע את קריאת זכור, ותמה על הקשר בין מצוות מלחמה למצוות זכירה: "למה לא תהיה מצוות זכירת מעשה עמלק בנשים, אף שלא בנות מלחמה נינהו, עם

א. הערת הגר"א נבנצל שליט"א: משה רבנו מנה את ישראל פעמיים לקראת מלחמת מצווה, בשנה השני' ובשנה הארבעים, ומנה בפירוש רק כל זכר, כל יוצא צבא.

יש מקום להכריע לקולא, מכיוון ששאלה זו אינה מורכבת מספק אחד אלא משלושה ספקות: א. ספק אם נשים בכלל חייבות במצווה (ושמא הלכה כ'החינוך' שפטרן). ב. גם לדעות הסוברות שנשים חייבות במצווה זו, יש ספק האם הגדרת החיוב היא לשמוע את הקריאה מספר תורה כשר, או שמספיק לקרוא מחומש. הגאון מלובלין בתשובה דלעיל סובר שאין חיוב מדאורייתא לקרוא בספר תורה ובציבור, והוכיח כן מהרמב"ם והסמ"ג, שלדעתם יוצאים בזכירה בפה או בקריאה מחומש, ואף אם יש תקנת חכמים לקרוא בספר תורה בציבור זאת תקנה המחייבת רק את האנשים ולא את הנשים. (ואף גברים במקום שאין ספר תורה יקראו לכל הפחות מחומש). ג. קיימת אפשרות לצאת ידי חובה "זכור" על ידי שמיעת קריאת מגילה. כך היא דעת הספרא בריש בחוקותי: "וכן הוא אומר 'זכור את אשר עשה לך עמלק'. יכול בלב? כשהוא אומר 'לא תשכח' הרי שכחת הלב אמורה. הא מה אני מקיים 'זכור', שתהיה שונה בפיו". והר"ש בביאורו לספרא שם כתב: "שתהא שונה בפיו הלכות מגילה", וכן פירש גם הראב"ד שם.² יש שהבינו שהכוונה לקריאת המגילה על פי דרשת הגמרא במגילה דף ז ע"א: "רבי אלעזר המודעי אומר: 'כתב זאת' - מה שכתוב כאן ובמשנה תורה, 'זכרון' - מה שכתוב בנביאים, 'בספר' - מה שכתוב במגילה". (עיין 'תשובות והנהגות' חלק ב סימן שדמ). ולפי זה יוצא שבקריאת המגילה

כל זה אפשר שזכירת השנאה תהיה תועלת למחיתו ומעשה אסתר יוכיח... עיי"ש. אך יש שפטר נשים ממצווה זו, וביניהם הגאון מלובלין בשו"ת 'תורת חסד' (סימן לז): "מנהג הנשים שלנו שמעולם אינן שומעות קריאת פרשת זכור כלל... ובמדינת פולין לא נהגו הנשים לילך לבית הכנסת לשמוע קריאת זכור... ומי ששמע על גדול אחד שהיה מצריך ומדהר שישמעו הנשים פרשת זכור מי יודע אם נאמנה שמועתו, וגם אם כנים הדברים, דעת יחידאה הוא", עיי"ש. ואף המ"ב לא כתב כלל שנשים תלכנה לשמוע קריאת זכור.

ב. הכרעה לקולא בצירוף שלושה ספקות

כיוון שמצוות זכירת עמלק חיובה מדאורייתא, לכאורה היה צריך לפסוק במחלוקת זו לחומרא על פי הכלל: "ספק דאורייתא לחומרא". ואכן כך נוהגים בהרבה קהילות, שבשבת "זכור" לאחר תפילת שחרית או מנחה מוציאים ספר תורה וקוראים את פרשת זכור בעשרה גברים, כדי להוציא ידי חובה את הנשים שלא שמעו את קריאת זכור בזמן התפילה. למרות שנפוץ המנהג לערוך קריאה נוספת עבור הנשים, בכל זאת נשים רבות לא הקפידו ללכת ולשמוע את קריאת פרשת זכור, ולכן יש לברר על מה סמכו אותן הנשים במנהגן. ונראה שלמרות הכלל ש"ספק דאורייתא לחומרא", בעניין חיוב קריאת זכור לנשים

ב. הערת הגר"א נבצל שליט"א: לדעת הרמב"ם נראה דהמצווה דאורייתא היא בשעת המלחמה, שיידעו על מה יוצאים למלחמה. ובוה יש לפרש מה שכתוב אצל שאול "וישמע שאול את העם" - שהשמיעם מעשה עמלק. וזה עשה מרדכי לפני שנלחם בבני המן, לכן תיקן לקרוא פרשת זכור לפני פורים דילפינן מנזכרים ונעשים.

“עד שמצאו לו מקרא כתוב בתורה כתוב זאת זכרון בספר, כתב זאת – מה שכתוב כאן ובמשנה תורה; ‘זכרון’ – מה שכתוב בנביאים; ‘בספר’ – מה שכתוב במגילה.” השקלא והטריא של הסוגיה מצביעה על כך שהגמרא הבינה שקריאת המגילה היא חלק מזכירת עמלק, והוכחה לכך היא שהייתה הו”א לאסור לצרף את המגילה לכתובים כיוון שיש איסור להוסיף פרשייה העוסקת במחיית עמלק, ומכאן ראייה לשיטת הר”ש והראב”ד לעיל.

נראה להסביר זאת עפ”י הגמרא במגילה (דף ד ע”א): “ואמר ר’ יהושע בן לוי: חייב אדם לקרוא את המגילה בלילה ולשנותה ביום, שנאמר: ‘אלוקי אקרא יומם ולא תענה ולילה ולא דומיה לי.’” הגמרא מתקשה בהבנת דברי ריב”ל: “סבור מינה למקרייה בליליא ולמיתנא מתניתין דידה ביממא”, וביאר רש”י (ד”ה סבור מינה): “בני הישיבה ששמעו שמועה זו בלשון הקודש ולשנותה ביום” היו סבורין דהאי לשנותה לשון שונה משנה הוא”, כלומר: אדם חייב לקרוא את המגילה בלילה וללמוד את הלכותיה מן המשנה (מסכת מגילה) ביום. “אמר להו רבי ירמיה לדידי מיפרשא לי מיניה דר’ חייא בר אבא: כגון דאמרי אנשי אעבור פרשתא דא ואתנייה. איתמר נמי אמר ר’ חלבו אמר עולא ביראה: חייב אדם לקרות את המגילה בלילה ולשנותה ביום שנאמר ‘למען יזמך כבוד ולא ידום ה’ אלוקי לעולם אודך.’” כלומר: למסקנת הגמרא משמעות דברי ריב”ל “ולשנותה” היא מלשון שינון וחזרה, ולכן חובה לקרוא את המגילה ביום בפעם השנייה כפי שקרא

יוצאים ידי חובת מצוות עשה של זכירת עמלק.

נמצא נשים המקפידות לשמוע את המגילה בפורים, ובנוסף קראו בביתן את פרשת זכור מתוך חומש, יצאו ידי חובתן מכוח שלושה ספקות (ספק-ספק-ספקא): ספק שמא בכלל פטורות, ואת”ל שהן חייבות – שמא יוצאות בקריאה מחומש, ואת”ל שאינן יוצאות בכך – שמא יוצאות בשמיעת המגילה כהר”ש והראב”ד (ואם היו בתפילה בבוקר לדעת המג”א יצאו ידי חובה בשמיעת קריאת התורה בפרשת “ויבוא עמלק” (עיין מ”ב סימן תרפ”ה ס”ק טז)). ובה ניתן ליישב את מנהג העולם שלא כל הנשים מקפידות לבוא לבית הכנסת בשבת זכור.

ג. הקשר בין קריאת מגילה וזכירת עמלק

מאחר שתשובתנו מבוססת על דעת הר”ש והראב”ד שבקריאת מגילה יוצאים ידי חובה מצוות זכירת עמלק, ננסה להסביר את הקשר ביניהם.

הגמרא במגילה (דף ז ע”א) אומרת: “א”ר שמואל בר יהודה שלחה להם אסתר לחכמים: קבעוני לדורות. שלחו לה קנאה את מעוררת עלינו לבין האומות... שלחה להם אסתר לחכמים: כתבוני לדורות. שלחו לה: ‘הלא כתבתי לך שלשים (משלי כב) – שלשים ולא רַבְעִים.’” [וביאר רש”י (שם ד”ה שלישים): “בשלשה מקומות יש לנו להזכיר מלחמת עמלק, בספר ואלה שמות, ובמשנה תורה, ובספר שמואל, וזהו שאמר שלמה בדבר ששילשתו אי אתה ראשי לרבעו”]. ועונה הגמרא (שם):

בלילה.

גמרא זאת קשה, מה הייתה ההו"א לצאת ידי חובה בקריאת המגילה ולימוד מסכת מגילה? גם המסקנה שקוראים את המגילה בלילה וחוזרים ושונין אותה ביום קשה, מדוע מכל מצוות היום דווקא את קריאת המגילה חובה לקיים פעמיים, בלילה וביום? ובכלל, היכן מצאנו בכל המצוות חובה לקיים את אותה המצווה פעמיים, בלילה וביום?

נראה שחז"ל באים ללמדנו שבקריאת המגילה יש עומק נסתר שאיננו ניכר בקריאה ראשונית ולכן חובה לשנן את קריאתה כדי להעמיק ולהתבונן בתוכנה. במצוות זכירת עמלק כתוב: "זכור את אשר עשה לך עמלק בדרך בצאתכם ממצרים אשר קרך בדרך". הלשון "קרך" זוקקת ביאור. רש"י (דברים כה, יח) מפרש מילה זו בשלושה פירושים שונים: מלשון מקרה; מלשון קרי וטומאה; ומלשון קרירות. ונראה ששלושת הפירושים שורשם אחד – עניינו של עמלק הוא ההכרזה שאין השגחה מן השמים והכול נתון ליד המקרה. כדי לחזק את טענתם טענו עמלק שכל הניסים שהראה ה' לבני ישראל במצרים אינם ניסים אלא כשפים וכוחות הטומאה, ובכך מבואר פרשו השני של רש"י (שם): "לשון קרי וטומאה". על ידי ניתוק הקשר הישיר שבין הקב"ה לישראל (המתבטא בהנהגה הניסית) שאפו עמלק לקרר את החום והדבקות של ישראל בהשי"ת.

הנס המסופר במגילה הוא נס נסתר, ומשום כך שם ה' אינו מוזכר בה במפורש. מקריאה שטחית של המגילה ניתן להסיק

שכביכול הנס אינו אלא צירוף מקרים נדיר. לכן תיקנו חז"ל לחזור בשנית על קריאת המגילה כדי שאדם יתן אל ליבו להתבונן ולהביט בהשגחת ה' המסתתרת מאחרי המהלכים ה'מקריים' שבמגילה. כאשר אדם מתבונן ומפנים בלבו את השגחת השי"ת, ומכריז (בקריאתו השנייה) שהכול נעשה בהשגחת ה', מקיים הוא בכך את מצוות זכירת מחיית עמלק, כלומר מחיית המקריות.

עפי"ז מובן ג"כ המנהג להרעיש בעת שקוראים את שמו של המן. מנהג זה, האהוב כ"כ על ילדינו, יסודו בקודש, וכך כתב הדרכי משה (או"ח סימן תרצ אות ד): "כתב אבן-ירחי, שנוהגים בצרפת ובמגענצא שהתינוקות לוקחים בידן אבנים חלקים ולכתוב עליהם המן וכשמזכיר הקורא במגילה המן מקישין זו על זו למחות את שמו, שנאמר 'ושם רשעים ירקב', וכן אמרו במדרש: 'תמחה את זכר עמלק' – אפילו מעל העצים ומעל האבנים". וכן כתב ב"י בשם 'אורחות חיים' ומסיים: "לכן אין ללעוג על המנהגים כי לא לחינם נקבעו". (וכן הובא ברמ"א סימן תר"צ סוף סעיף טז).

על פי דברינו מובן מדוע מבין כל הרשעים המוזכרים התורה אנו מרעישים ומוחים דווקא בהזכרת שמו של המן במגילה, שהרי בקריאת המגילה אנו מכריזים שהנהגת ה' היא השולטת בעולם, ואת זאת אנו עושים ע"י מחיית עמלק ומייצגי שיטתו.

הגמרא שואלת מדוע אין הלל בפורים ועונה שתי תשובות: א. "אכתי עבדי אחרורו אנן"; ב. קריאתה זוהי הלולה.

כאלו בדרך כלל היא ש"ספק דאורייתא לחומרא", ולכן לכאורה נראה שלכתחילה נשים חייבות בשמיעת קריאת "זכור". ונשים המקפידות לבוא לבית הכנסת ולשמוע את הקריאה מתוך ספר תורה ובמניין תבוא עליהן ברכה.

ב. ראוי לקיים לאחר התפילה (וכך נוהגים בקהילתנו) קריאה נוספת עבור הנשים שקשה להן להגיע מוקדם לבית הכנסת. קריאה זו נעשות בהשתתפות עשרה גברים, אך אין לברך על קריאה זו. (בעריכת הקריאה החוזרת עבור הנשים אין לחשוש לפגיעה ב"כבודם של ראשונים" (שלא החמירו על נשותיהם לבוא ולשמוע את הקריאה בבית הכנסת), שהרי בדבר שהוא מחלוקת ידועה בין הפוסקים אין חוששים לכך, וכן הורה לי הגר"א נבנצאל שליט"א.

ג. נשים המקילות ואינן שומעות את פרשת "זכור" בציבור, אך שומעות את המגילה בפורים - יש להן על מה לסמוך, ועדיף שתקראנה פרשה זו בבית מתוך חומש.

לכאורה נראה היה להסיק מהתשובה השנייה שאדם שאין בידו להשיג מגילה יצטרך לומר הלל, אך המאירי פסק שבכל מקרה אין לומר הלל בפורים. ונראה להסביר עפ"י דברינו, שכיוון שנס הפורים הוא נס נסתר, הנראה כלפי חוץ כטבעי וכרצף מקרים, חייבנו חז"ל להודות ולהלל לקב"ה ביום זה דווקא דרך קריאת המגילה, כדי להדגיש שגם מתוך התבוננות במאורעות העולם ניתן לקרות את יד ה' המנהיגה ושולטת בכול. וזהו ייחודו של חג הפורים - ראיית שם ה' המופיע במציאות הטבעית.

דווקא בזמננו, שאנו זוכים לאתחלתא דגאולה בדרך הטבע, נזכור שאין ספק ואין מקרה, ושיד ה' היא המכוונת את כל מהלכנו לכונן אור גאולה ודרך חיים לשאר עמו העתידים להיות כולם שבי פשע.

ד. סיכום

א. חיוב נשים במצוות זכור נתון במחלוקת ראשונים. ההכרעה המקובלת במצבים